

Тригуб О.О.
м. Чернігів

НЕВІДОМИЙ ЙОСИП ТУМАНСЬКИЙ

Усталені підходи до вивчення історії України кінця XVIII – початку XIX ст. не дозволяли повною мірою відчуті її людський вимір. Здебільшого склалося стереотипне сприйняття цього періоду, головним змістом якого був процес «втягування» українських регіонів у систему Російської імперії [1, 71]. Водночас майже непоміченим залишилось, за влучним висловом О.Оглобина, «ціле суспільне життя тогочасної України» [2, 6].

Історики здебільшого робили акцент на питаннях оборони української автономії, «збирання спадщини», укладання історії батьківщини, збереження національно-історичних традицій [1, 71]. При цьому часом ігнорувався той факт, що переважна більшість представників старшинської еліти, які, за словами М.Грушевського, підготували «національне українське відродження XIX ст.» [3, 117], у другій половині XVIII ст. перетворилася на звичайних поміщиків і саме цю свою іпостась часто вважали головною. Мабуть, саме зміна автономістських тенденцій, що панували протягом XVII – початку XVIII ст., на соціально-економічні принципи середини XVIII ст. можна вважати однією з головних причин втрати національної державності.

Ми цілком погоджуємось з М.Бойцовим, що «теоретически в качестве «весьма значительного» может быть воспринят любой образ, сохраняемый в данный момент в исторической памяти, даже в самой ее окраине. Ведь роль и место этого образа в картине прошлого определяется вовсе не некими особенными качествами, ему изначально присущими (таковых особенных, пожалуй, нет вообще), а характером отношения к нему того, кто эту картину выстраивает в своем сознании» [4, 17-18]. У цьому контексті варто розглянути діяльність Йосипа Григоровича Туманського – особи непересічної, яка, за словами О.Оглобина, дуже вирізнялася «серед тогочасної української бюрократії» [5, 225].

Й.Г.Туманський (бл. 1732 – бл. 1795 рр.) походив із шляхетського роду, представники якого наприкінці XVII ст. переселилися з Правобережної України на Лівобережжя. Незважаючи на те, що він відіграв досить помітну роль у суспільно-політичному житті Гетьманщини другої половини XVIII ст., його життєвий шлях досі залишається не дослідженим, хоча О.Оглобин згадує про нього у своїй праці «Люди Старої України». Нововиявлені документи дозволяють доповнити й уточнити деякі факти його біографії.

Народився Й.Г.Туманський у родині басанського протопопа Г.Туманського близько 1732 р. [6, 6]. У той час, коли відбувалося

перетворення козацької старшини в соціальну еліту та відмежування її від рядового козацтва, дедалі більшого значення набувала освіта. Отже не дивно, що Йосип Григорович здобув вишкіл у Київській академії. Під час атестації 1743 р. він характеризувався викладачами як «понятен и добр», а в 1744 р. ще краще – «понятен и весьма надежен во учении своем» [5, 225].

У 1748 р. Й.Г.Туманський вступив на службу до Генеральної військової канцелярії. Його брат Василь відігравав в ній помітну роль за гетьмана К.Розумовського й у 1769 р. став бунчуковим товаришем. Саме завдяки родинним зв'язкам і особистій протекції гетьмана Йосип невдовзі отримав посаду старшого військового канцеляриста.

Незважаючи на таку підтримку, службова діяльність Й.Туманського не була позбавлена проблем. 23 травня 1763 р. генеральний осавул І.Жоравка подав на ім'я гетьмана доповідну записку, в якій «требуя по выраженным в том доношении обстоятельствам старшему войсковому канцеляристу Туманскому в должности не быть, а ежели он Туманский в должности находится будет, то просить его г. асаула уволить от присутствия» [7, 1]. Скоріше за все, конфлікт вдалося вирішити, адже обидва залишилися на своїх посадах.

У 1764 р. Йосип Григорович очолив Похідну гетьманську канцелярію. Після позбавлення К.Розумовського булави він зумів пристосуватись до нових суспільно-політичних реалій, посівши 20 листопада 1764 р. посаду секретаря другої Малоросійської колегії у ранзі колезького асесора. Про прихильність та довіру до нього з боку П.Румянцева свідчить той факт, що саме Туманському граф довірив управління своїми приватними маєтностями. Під час російської окупації Молдавії і Валахії Й.Туманський був направлений туди «по статским делам». У 1772 р. він отримав чин надвірного радника.

Саме Й.Г.Туманському фельдмаршал доручив вирішення делікатної справи з приводу придбання маєтностей. Річ у тім, що П.Румянцеву у 1770-1775рр. були пожалувані декілька сіл у Коропській сотні. Він прагнув «округлити» свої володіння і долучити до них, зокрема, с. Добротов, яким володів колишній старший військовий канцелярист М.Холодович. У своєму листі від 14 січня 1778 р. Й.Туманський спробував залякати власника, зазначаючи, що «П.Румянцев, имея сведение о надаре вам дер. Добротова, которая не так утвердительно, что б родственники по вас могли обнаджены быть спокойным оного владением, по особливою своей благосклонности к вам, изволил мне препоручить оную деревню приторжить в вас, по цене соразмерной состоянию угодий той деревни принадлежащих, чем самым полагает удовлетворить вам по некрепкому вашему оную

владению и что, по неимению детей в вас, ни для чего она вам не нужна» [8, 342].

Але М.Холодович також був знавцем юридичної термінології і на цю пропозицію відповів: «В оном селе имеющихся посполитых дворов дача учинена мне самая первая в бытность его с-ва графа Розумовского, почему и универсал мне на оную дачу в такой точно силе, как от прежних гетманов даваны были универсалы. После же оной дачи (как мне известно) стали уже употреблять сей термин: в потомственное владение, каков термин в прежних гетманских универсалах не был употребляем, и яко в сочиненном моем завещании, как прочее недвижимое мое имение, так и упомянутое село Добротов записано уже от меня в вечное владение многодетным племянникам моим, того ради и продать оного крайне не могу» [8, 342].

У 1780 р. Й.Туманського було звинувачено у хабарництві, про що він писав у листі до Г.Полетики: «Надеюсь на вашу благосклонную милость к себе, имею случай в своей надобности прибегнуть к оной, зная при том добродушие и человеколюбие ваше, и по которым сделайте мне благотворение, о котором только десница знать будет. А вот что за дело! Случилось в прошлом году мне быть депутатом между двумя некрещеными бородами, т.е.: Черниговским Троицким Ильинским монастырем и Добрянскими раскольниками и которые на оной доносят, что овладели черцы принадлежащими короне деревнями, что и по следствию оказалось, и подано в Малороссийскую коллегию с мнением об отборе, а часть самую малую земли в коронное ведомство, и отобрать приговорено. Тут, по следствию, монастырь одною только давностью правился, но как и оной не доказал и крепостей никаких не предъявил, то и обвинен; однако после многие нашлись оного монастыря защитники, стоя крепко за давность, а больше за деньги черничие, и желали на меня злобно – для чего я за корону, а не за чернецов стряпал, но что невозможно избить следствие, то и подвели черца тамошнего монастыря наместника, который тут и поверенным был, Арсения, вступить на меня по делу бывшего депутата, в донос, якобы я взял 250 рублей монастырских денег, и больше у них требовал, а как де сего не дали, то потому де не в монастырскую сторону, а в коронную дело вышло. Ваше высоблагородие знаете, что я, как человек, не без неприятелів живу, сего то возжелалось, что б меня невинно обезславить; но слава Богу, невинный человек всегда будет невинным, ибо по случаю в прошлой зиме бывшей моей сильной болезни, шемякинской о сем заочно от меня суд или следствие шли, честные и чиновне люди, три человека под присягою, и в чем оной чернец на них заклался, все объявили они, яко оный чернец лжет, а потому желается сие напрасное дело довести до конца и получить удовлетворение. Но при том, надобна еще одна справка: как я слышу, что по казам святейшего Синода, Малороссийские

монастыри должны о приходах и расходах своих денежных годовые и месячные ведомости туда или в другие ведомства посылать, то Троицкий Черниговский Ильинский монастырь, через свою команду, то же конечно учинить был должен, о чем Вашему высокоблагородию через своих приятелей в Синоде учинить выправку возможно, и для того, всепокорнейше прошу облагодетельствовать меня сим, сделать такову партикулярную справку – присланы ли из Черниговской Епархии за прошлый 1780 г. денежные о приходах и расходах ведомости и ежели присланы, то оного Троицкого Черниговского Ильинского монастыря, ежели можно за весь прошедший год, а ежели всех не можно, хотя за три или четыре месяца: май, июнь, июль и август копии из техведомостей мне достать и прислать ко мне в Глухов.

Сим Вы меня весьма одолжите, как такого человека, который всегда был, будет и есть с особам почитанием и совершенною преданностью вашего высокоблагородия, м. г-ря мого всепокорнейшим слугою. Йосиф Туманский» [9, 122-123].

Після проведення адміністративно-територіальної реформи, Й.Г.Туманський продовжив службу спочатку у Київському, а згодом – Новгород-Сіверському намісництві. Так 8 лютого 1782 р. він обійняв посаду радника Київської казенної палати, а у 1783 р. був призначений головою Новгород-Сіверської палати карного суду. Й.Туманський був досить відповідальною людиною, до того ж відрізнявся неабиякою працездатністю. Як зазначалося в офіційній атестації він, «отличая себя трудами, дабы уголовныя дела из года в год без решения не оставались, и подсудимые долговременно не содержались, и доказывал, хотя и умножены были, что и не одного дела не решенного и подсудимого не оставалось, а притом особливо ведет в Палате специальные ведомости о судьбе всякого подсудимого и жребии его, работая и присутствуя иногда и по свободным дням» [5, 226]. На посаді голови Новгород-Сіверської палати карного суду Й.Туманський завершив свою службу, вийшовши у відставку в чині статського радника, який він одержав 1 січня 1793 р.

Користуючись службовим положенням, Й.Туманський послідовно збільшував свої земельні володіння. Відомо, що в 1756 р. він володів «сотни Глуховской в с.Княжичах жилым двором и при том винокурнею» [10, 2]. Того ж таки 1756 р. масток Й.Туманського у с.Княжичі зазнав збитків від військового постою. З цього приводу він скаржився у Глухівське сотенне правління, що «сего ноября 28 атаман Гирицкий по злобе ... в тот двор в селе Княжичах став козаков в постой... сего ради нижайше прошу сотенное Глуховское правление сотника наказать ... и чтобы того моего двора в постой никому впредь не был предложен» [10, 2].

Прохання було задоволене і Глухівське сотенне правління видало розпорядження «О заперещени ставить на постой солдат во дворе войскового канцеляриста Туманского».

У 1761 р., за свідченням О.Оглоблина, Й.Туманський одружився на дочці бунчукового товариша Параскеві Романівні Яновій (Яненко), котра, розділивши з іншими спадкоємцями батьківське майно, додала до маєтностей чоловіка Родіонівський млин, 3 двори на х.Студеньки, двір у с.Гирине та великий двір у м.Глухові [5, 226]. У сімействі Туманських було троє дочок і двоє синів. Серед останніх варто згадати Федора – відомого історика, етнографа та видавця.

Процес нагромадження статків козацькою старшиною не завжди відбувався у рамках закону. Так 27 травня 1763 р. на адресу Генеральної військової канцелярії надійшла скарга від «Лубенской полковой старшины о выкосе сена возле сел Остаповичи и Золотухи и о захвате свиней и имущества войскового товарища Михаила Косинского крестьянами старшего войскового канцеляриста Осипа Туманского» [11, 1].

Під час збирання відомостей для Генерального опису Малоросії Генеральна скарбова канцелярія доповідала, що «во время бытности той комиссии прошедшого марта 13 числа (1767 р. – О.Т.) в селе сотни Яблунвской Золотухах, ради надлежащего осведетельствования за имеющимся в оном селе владения асесора коллежского Осипа Туманского о том войта Золотухинского Леонтия Вепра за его подписом ведомость в коллегию и подала, но почем оное владение в Золотухах ему асесору Туманскому принадлежит в оной ведомости не сказано» [12, 3].

У 1770 р. за Й.Туманським були закріплені «на смерть» села Курковичі та Човпня в Стародубському полку і с.Золотухи Лубенського полку. Імовірно, це були його колишні рангові володіння. У серпні 1775 р. він за 1200 руб. придбав у військового товариша І.Александровича частину х.Процьковки Глухівської сотні, проте дізнавшись, що цей хутір хотів придбати П.Румянцев, поспішив уступити його [8, 439].

Незважаючи на ці пожалування та придбання, Й.Туманський у 1778 р. скаржився, що маєтності його були незначними (усього 40 дворів), а надані йому володіння – «весма малыя деревушки», що знаходяться на відстані 200 верст одна від іншої [5, 225]. Проте вже у 1781 р. крім зазначених вище маєтків він володів 17 дворами у с.Дівовка Мглинської сотні [5, 226], 4 дворами у с.Чорториги [8, 439] й 7 дворами у с.Гирине та близько 155 посполитими у с.Хотьминівка Глухівської сотні [13, 278]. До цього слід додати і с.Янівка, котру Й.Туманський, скоріше за все, отримав як посаг дружини. Згодом, на думку Олазаревського, Янівка була продана братам дружини [8, 490].

У січні 1789 р. на Й.Туманського бунчуковим товаришем П.Шликевичем до Глухівського повітового суду був поданий позов за переховування утікачів – його підданих, але суд визнав їх підданими відповідача [14, 174]. Наступного 1790 р. вже сам Й.Туманський подав до Глухівського нижнього земського суду скаргу з приводу викрадення його селянина Макухи поручиком П.Масенцовим. Під час слідства з'ясувалось, що «24 июня крестьянин г-на Туманского Ф. Макушенко был подхвачен в г. Глухове корнетом С.Ромодановским» [15, 174] і вивезений на х.Киселівка. Позов суд задовольнив, і викрадений селянин був повернутий власнику.

У листопаді 1793 р. Й.Туманський здійснив спробу розширити межі своїх володінь шляхом захоплення хутора Кудрівка з прилеглими до нього землями. З цього приводу до Глухівського нижнього земського суду 12 листопада надійшла скарга від відставного поручика Степана Ключенкова. У ній йшлося про те, що «сего месяца 10 числа, господин статский советник Осип Григорьевич Туманский напал на хутор мой над речкой Есманью состоящий, по купле мною от канцеляриста Василя Кудры доставшийся, гвалтовым образом... и своего человека в хуторе оставил надзирателем, а меня на владения оного не допускает» [16, 6]. У свою чергу Й.Туманський наводить свої аргументи: «крепость сия (мається на увазі хутора Кудрівки – О.Т.) за спором и непущением от родной матери его Кудры – не состоялась, а после и сам продавец сознал ту свою продажу неправильною» [16, 9]. Захоплення хутора Й.Туманський пояснює тим, що «я сего ноября 11 купил то имение себе яко внутри моих земель состоящее, к ставу моему Родионовскому прилегающее и выдано мне на то имение из Глуховского суда по заплате указанной пошлины крепость» [16, 9]. Проте під час розгляду справи з'ясувались й інші обставини, зокрема побиття і незаконне ув'язнення людьми Й.Туманського канцеляриста В.Кудри. В ході розгляду справи суд виніс рішення «в претензии поручика Ключенкова учинили удовольствие» [16, 110].

Відійшовши від справ, Й.Туманський прожив ще декілька років. Не з'ясовано залишається точна дата його смерті. У О.Оглоблина ми зустрічаємо вказівку на 1798 р. (до травня місяця) [5, 226], а В.Модзалевський наводить іншу дату – 20 грудня 1795 р. [17, 6]. На сьогодні це питання залишається відкритим.

Посилання

1. Литвинова Т.Ф. Соціально-економічні погляди й господарські інтереси Ф.Й.Туманського // Український історичний журнал. – 2007. – № 1.
2. Оглоблин О. Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року) // Український історик. – 1971. – № 1-2.
3. Грушевський М. Про українську історіографію XVIII століття: кілька роздумів // Український історик. – 1991-1992.

– № 3-4, 1-4.

4. Бойцов М. Исторические встречи как казусы исторического сознания // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. 2003. – М., 2003. – Вып. 5.

5. Оглоблин О. Люди Старої України. – Мюнхен, 1959.

6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУ), ф. II, № 16894.

7. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАК України), ф. 51, оп. 1, спр. 2576.

8. Лазаревський О. Описание старой Малороссии. – К., 1893.

9. Частная переписка Г.А.Полетики (1750 – 1784 г.) // Киевская старина. – 1894. – Т. 48.

10. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 13600.

11. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 1, спр. 2447.

12. ЦДІАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 1761.

13. ЦДІАК України, ф. 1826, оп. 3, спр. 238.

14. ЦДІАК України, ф. 1826, оп. 1, спр. 99.

15. ЦДІАК України, ф. 1826, оп. 1, спр. 116.

16. ЦДІАК України, ф. 1826, оп. 1, спр. 194.

17. ІР НБУ, ф. II, № 16894.

Онопрієнко О.В.
Глухівський міський
краєзнавчий музей

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗМІН У ДЕРЖАВІ НА ДОЛЮ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НА ПРИКЛАДІ СЕЛА КУЧЕРІВКА

Для кожної людини батьківщина починається з рідної домівки, місця, де вона народилася, милих серцю краєвидів, її рідних та знайомих. Саме тому у вивченні загальної історії України велику роль відіграє знання історії рідного краю. Ми найчастіше досліджуємо життєдіяльність видатних особистостей, адже їх місце в історії визначене тим, наскільки вони її змінили. Проте не слід забувати про пересічних громадян, які вимушено опинились в ситуації, коли сама історія пропонувала їм зробити вибір або нав'язувала нове життя замість старого, хоча, можливо, далеко не ідеального. Великі потрясіння відбувались не тільки в центрі, а й стосувались кожної конкретної місцевості. Прослідкувати це можна на прикладі історії одного із сіл Глухівщини, зокрема Кучерівки.

За доби Гетьманщини Глухівська сотня входила до складу Ніжинського полку. Її роль і місце у козацькій державі визначалось тим, що протягом 1708-1782 рр. Глухів був столичним містом. Значну кількість населених пунктів у Глухівській сотні становили рангові маєтності гетьманів. Це, зокрема, села Кучерівка, Сопич, Потапівка, Марчихина Буда, Мутин, Камінь та слобідка Нова Гребля. Села були відписані на гетьманську булаву за часів

Богдана Хмельницького, лише на нетривалий час переходячи у власність приватних осіб та монастирів [1, 87]. Одним із сіл, даних на гетьманську булаву, була Кучерівка. Вона знаходиться в шести верстах від Есмані по сусідству із Студенком, по фамільним паперам заселена з 1609 року Леонтієм Кочурою, від якого отримала свою назву [2, 815]. По журналу Ханенка в 1722 році «Гетьман (Скоропадський – авт.) отъехал с Глухова до Кочеровки, маєтности своей... июня 23 прибыл ясновельможный з всем своим двором до Кочеровки, – его вельможность там на месяц, для слабости, отпочевал» [3, 9, 71].

На початку XVIII ст. у Глухівській сотні з'явилась і особиста власність гетьманів. 26 травня 1730 р. імператриця Анна Іоанівна видала грамоту Данилу Апостолу, в котрій зазначалось, що «близ Глухова, Нежинского полку, селу Кочуровке, с приселками ж Сопичем и Потаповкою, сто пятьдесят два двора, быть за тобою, подданным нашим» [1, 87]. Велику частину маєтностей на території Глухівської сотні становили приватні володіння. Багатьох представників страшинських родів приваблювали численні природні угіддя, великі розміри сотні і їх близькість до столиці.

У 1736 р. за громадськими відомостями в Кучерівці нараховувалось 68 козаків і 16 посполитих [2, 816]. Поділ села на дві громади зберігся до початку XX ст.

10 листопада 1764 р. був виданий маніфест, у якому повідомлялось про те, що гетьман Кирило Розумовський зрікся влади, гетьманство ліквідовано, натомість відновлено діяльність Малоросійської колегії з місцем перебування у Глухові. Президентом другої Малоросійської колегії і генерал-губернатором Малоросії було призначено відомого російського полководця, генерал-аншефа, графа П.О.Румянцева (1723-1796 рр). Указом Сенату від 16 вересня 1781 р. на початку січня 1782 р. на Лівобережну Україну розповсюдився адміністративно-територіальний устрій Росії. Тут було створено три намісництва: Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське. За указом імператора Павла I з 1796 р. Глухів знаходився у складі Малоросійської, а за указом імператора Олександра I з 1802 р. Чернігівської губернії. Царським указом від 3 травня 1783 р. українським селянам було заборонено переходити з одного місця проживання в інше, і вони фактично перетворились у кріпаків. Козацтво залишилось особисто вільним. Окремі права козаків були збережені і закріплені «Зводом законів Російської імперії» [4, 65].

Зі зміною влади змінилися і власники поселень. Наприклад, село Кучерівка відходить у власність графу О.П.Румянцеву та його спадкоємців. Саме з його діяльністю пов'язують будівництво кам'яної Михайлівської церкви в Кучерівці на місці старого дерев'яного храму, побудованого ще в 1660 р. При